

ŽUMBERK: MEJA, ETNIČNOST, VEROIZPOVED, RODNOST IN MIGRACIJE PREBIVALSTVA – DEMOGEOGRAFSKA ANALIZA

Damir Josipovič*

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza

Prispevek se nanaša na izbrane vidike demogeografskih elementov razvoja Žumberka v zadnjem poldrugem stoletju kot obmejne in prekomejne regije znotraj širšega obkolpskega prostora. Analizirani so zlasti manj znani in nikoli agregirani podatki o gibanju števila prebivalstva, vključno z rodnostjo in migracijami, ter verski in etnični strukturi prebivalstva. Prikazani so izbrani detajli mejnega vprašanja in oblikovanja meje. Žumberk je s svojo periferno in obmejno lego geografsko unikatno eksodusno in rodnostno aktivno območje prepleta različnih verskih, jezikovnih, etničnih in drugih skupin prebivalstva.

KLJUČNE BESEDE: Žumberk/Žumberak, Ozalj, Jaska, Jastrebarsko, Samobor, Žumberčani, grkokatoliki, uniati, Uskoki, Vlahi, rodnost, migracije, verska struktura, etnična struktura, meja, Bela krajina.

ABSTRACT

Žumberk/Žumberak: boundary, ethnicity, religion, fertility and migration of population – demographical analysis

The article presents selected aspects of demo-geographical development of Žumberk as border in trans-border region placed in wider Kolpa basin in last one and a half century. Some rare, scarcely known, and never aggregated data about population change, fertility, migration, ethnic and religious structure were analyzed. Some details about boundary issues and shaping of boundary are presented. Žumberk as peripheral and border region has a unique geographical position combining relatively stable fertility and strong emigration and intertwining religious, ethnic, language and other groups of population.

KEY-WORDS: Žumberk/Žumberak, Ozalj, Jaska, Jastrebarsko, Samobor, Žumberchans, Greek-Catholics, Uskoks, Vlachs, fertility, migration, religious structure, ethnic structure, boundary, border, Bela krajina

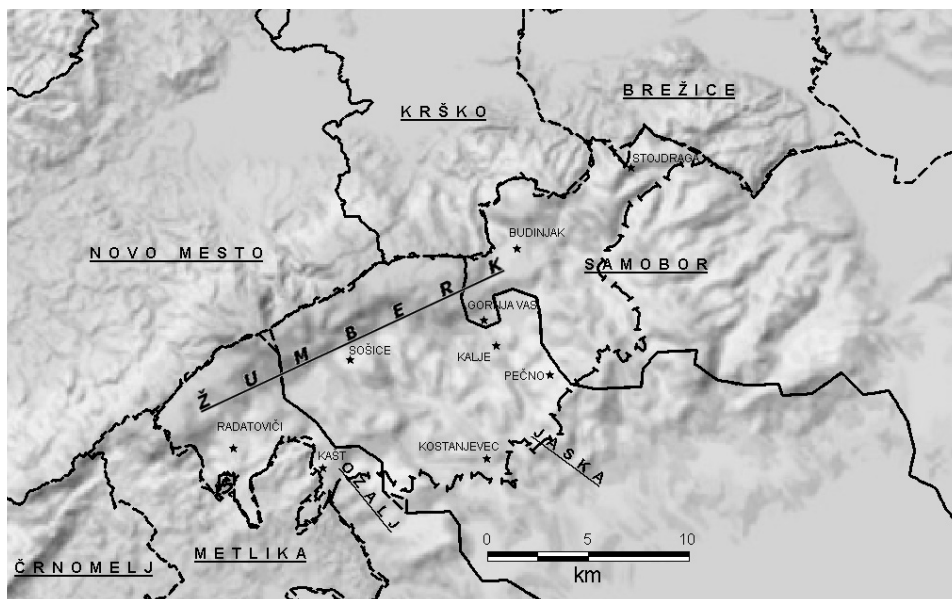
* Dr., univ. dipl. geograf, mag., raziskovalec, Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, E-pošta: damir.josipovic@guest.arnes.si.

UVOD

Slovensko-hrvaški bilateralni projekt, ki je potekal med letoma 2004 in 2005, je omogočil pridobitev mnogih podatkov, tako arhivskih (statističnih, demografskih) kot tudi terenskih (intervjuji). Ti podatki so bili poleg že poprej zbranega gradiva podlaga za ta prispevek. Prispevek se nanaša na izbrane vidike demogeografskih elementov razvoja Žumberka v zadnjem poldrugem stoletju kot obmejne in prekomejne regije, sploh pa kot regije, ki s svojo eksemplaričnostjo pomeni neizčrpen vir spoznanj tako za laično kot tudi za strokovno javnost. Širše območje, kamor je Žumberk umeščen, lahko označimo tudi kot »širši obkolpski prostor« na prehodu Slovenije v Hrvaško in obratno. Meja tod naokoli je »mehka«, od razbrzdanosti skorajda mlahava, a statusno povzdignjena naravnost na raven meddržavne, mednarodne in/ali celo schengenske meje.

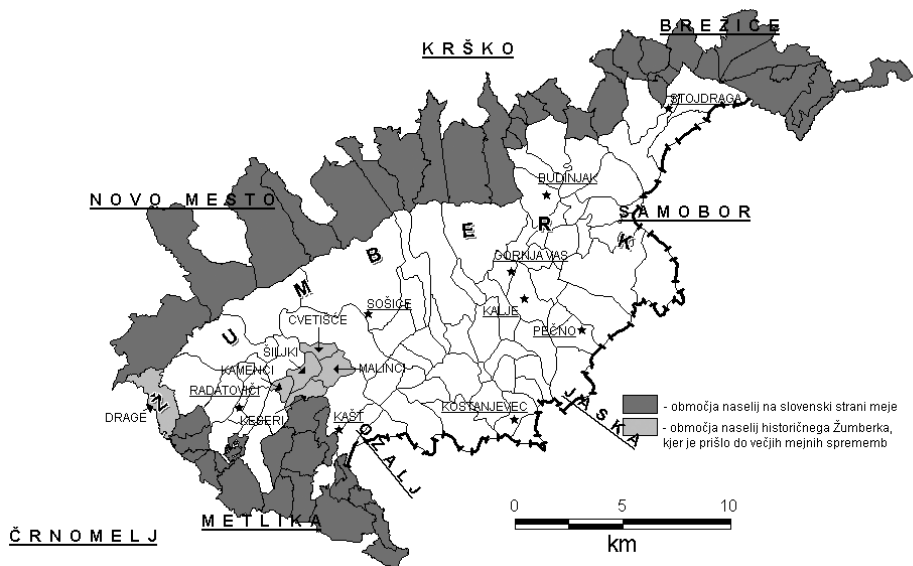
V sklopu omenjenega projekta je bila opravljena tudi regionalno- in prebivalstveno- geografska analiza celotnega obravnavanega območja, ki v Sloveniji sega v nekdanje občine oziroma današnje upravne enote, Metliko, Črnomelj, Novo mesto, Krško in Brežice, na Hrvaškem pa na območja nekdanjih občin Ozalj, Jastrebarsko (Jaska), Samobor (kot del nekdanje Zagrebške skupnosti občin), Karlovac in Duga Resa. Petero upravnih enot na slovenski strani državne meje je v posebnem članku obdelal geograf Peter Repolusk (2007), hrvaški nekdanji občinski petorček pa je predmet tega sestavka.

Omenjenih deset nekdanjih občin predstavlja celotno območje Žumberka in Bele krajine s svojim neposrednim sosedjem in hkrati zaledjem (Slika 1). Samo območje

Slika 1: Geografski položaj Žumberka v prekomejni regiji

zgodovinskega Žumberka, ki je danes skoraj v celoti na ozemlju sosednje Hrvaške, je sicer precej ožje, vendar je bila taka prostorska omejitev nujna, da se je ohranil širši geografski obmejni kontekst Žumberka in tudi Bele krajine (Slika 2). Taka prostorska opredelitev nam je omogočila širši dostop do statističnih in drugih uradnih podatkov, brez katerih ne bi bilo mogoče izvesti potrebne aдекватne kvantifikacije.

Slika 2: Žumberk s slovenskim zaledjem in območji večjih mejnih sprememb

Znotraj prebivalstveno- in regionalno-geografske študije se je prepletalo več vidikov oz. področij proučevanja:

- demografski razvoj prebivalstva izbranega območja,
- obmejnost in vprašanja meje,
- etničnost, veroizpoved in geolingvistika,
- historično-geografski razvoj.

Specifična področja proučevanja se nanašajo na območja etničnega in verskega stika, na zgodovinsko-geografski razvoj meje, razvoj prebivalstva zlasti z vidika rodnosti in migracij lokalnega prebivalstva, nekatere relacije prebivalstva z vidika njegovega prekomejnega povezovanja, kot so veroizpoved, etničnost, jezik in preko-mejno poročanje ter heteroetnične zakonske zveze.

Uporabljene so bile geografska in kartografska metoda, metode demografske analize in terenske metode od intervjuja do kartiranja in krokiranja. Z analizo dostopnih statističnih podatkov in podatkov, zbranih na terenu, smo osvetlili in razložili historično-geografsko oblikovanje prebivalstva Žumberka in Bele krajine, še posebej grkokatoliške skupnosti in njenih demografskih ter kulturno-etničnih značilnosti v odnosu do prostora, ki ga poseljujejo.

GIBANJE ŠTEVILA PREBIVALCEV

Demografski razvoj območja historičnega Žumberka označuje skoraj stoletje in pol trajajoča množična emigracija, ki je svoj vrhunec dosegla na prehodu iz 19. v 20. stoletje (prim. Šuklje, 1937). Posledica tega je izrazita depopulacija, ki je nekdanj razmeroma gosto do zmerno naseljeno hribovito območje s skoraj 12.000 prebivalci spremenila v redko naseljeno območje s prevladujočim ostarelim prebivalstvom, ki skupno komaj presega 2.000 prebivalcev. Gostota prebivalstva glede na pretežno agrarni značaj pokrajine, ob tem pa razmeroma neugodne življenjske razmere (malo ravnin, ozke doline, močno razčlenjeno in precej zakraselo površje), je bila pravzaprav izredna (51/km²). Iz tega ni težko sklepati o agrarni in fiziološki prenaseljenosti. Posledično se je prebivalstvo odseljevalo zlasti v večje centre v širši okolici, v druge večje slovenske in hrvaške kraje, pa tudi v druge dežele, med katerimi najdemo tako zahodno- in srednjeevropske kot tudi prekomorske (Hranilović, 1990 a). Ključni historično-geografski dejavnik takega prebivalstvenega razvoja je dolgotrajna pripadnost Vojni krajini (Klemenčič, 1990).

Skupno število prebivalcev Žumberka je od prvega uradnega štetja pred stoletjem in pol, ko je štelo dobrih 8.000 ljudi, doseglo vrhunec desetletje pred koncem 19. stoletja, ko se je povsem približalo vrednosti 12.000 (Preglednica 1). Odtlej pa do konca 1. svetovne vojne je prebivalstvo številčno nazadovalo. V času med obema svetovnjima vojnama, ko zlasti zaradi gospodarske krize in uvedbe kvotnega sistema ni bilo več mogoče preseljevanje v Ameriko, je vsled razmeroma visoke rodnosti prebivalstvo znova številčno nekoliko naraslo ter preseгло številko 11.000. Povojni *bejbibum*¹ zaradi strahotnega krvnega davka druge svetovne vojne in stalnega izseljevanja ni prinesel prirasti prebivalstva. Nasprotno – prebivalstvo je v obdobju 1931–1948 nazadovalo kar za 1.560, kar pomeni upad za celih 14 %! Do leta 1953 je sledila krajša stagnacija, ko pa se je obdobje bejbibuma končalo, je prebivalstvo pod vplivom ponovno intenzivnejšega izseljevanja znova začelo upadati. Največji padec beležimo

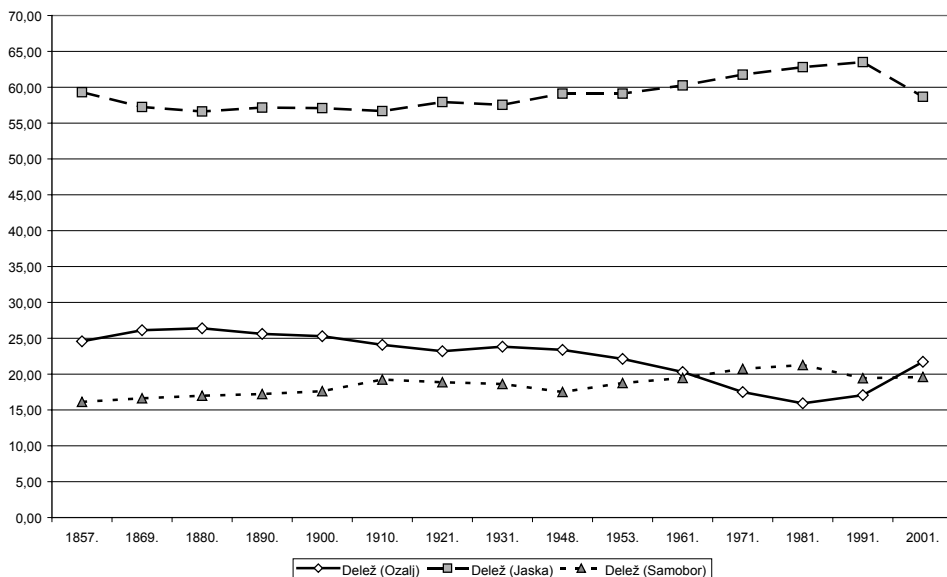
Preglednica 1: Gibanje skupnega števila prebivalcev v hrvaškem Žumberku (vir: popisi prebivalstva, DZS RH)

	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2001
Žumberk skupaj	8.099	9.921	11.013	11.971	11.655	11.277	10.708	11.185	9.625	9.462	8.131	6.292	4.251	3.181	2.127
Žumberk (Ozaljski)	1.990	2.592	2.906	3.066	2.947	2.716	2.483	2.665	2.250	2.093	1.650	1.101	677	543	462
Žumberk (Jastrebarski)	4.803	5.679	6.236	6.843	6.654	6.391	6.204	6.437	5.690	5.594	4.899	3.886	2.670	2.020	1.248
Žumberk (Samoborski)	1.306	1.650	1.871	2.062	2.054	2.170	2.021	2.083	1.685	1.775	1.582	1.305	904	618	417

¹ Bejbibum – uveljavljen izraz v demografiji, ki označuje zgodovinska obdobja višje rodnosti (angl. baby-boom).

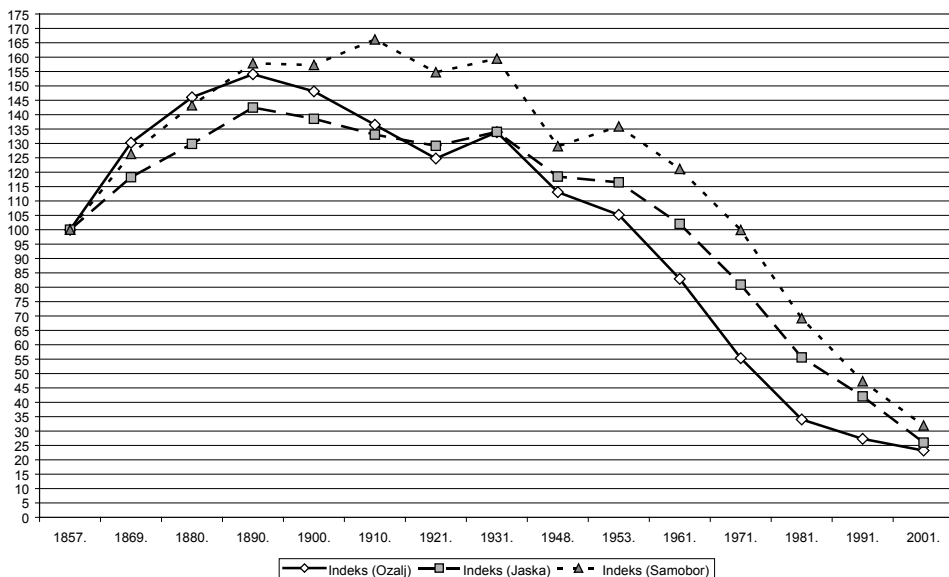
v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, ko se začenjata izseljevanje v obliki zdomstva in intenzivna industrializacija nekdanje SFRJ, med vsakim popisom pa se število prebivalcev zmanjša za dva tisoč. Relativno najhujši upad beležimo v 70. in 90. letih, ko se je med dvema popisoma število prebivalcev zmanjšalo za tretjino (Preglednica 1 in Slika 3). Ob zadnjem hrvaškem popisu iz leta 2001 se je izkazalo, da ima Žumberk komaj nekaj nad 2.000 prebivalcev. Šest let po popisu lahko mirno zapišemo, da je število prebivalcev Žumberka že upadlo pod 2.000 prebivalcev. Koliko prebivalstva danes še živi v Žumberku, ne moremo ugotoviti. Podatki novega popisa, ki bo predvidoma leta 2011, bodo verjetno še bolj skrb zbujajoči.

Žumberk lahko notranje razdelimo na tri območja oziroma mikroregije (Slika 1 in 2). Gibanje prebivalstva v teh conah se generalno gledano ujema s splošnimi značilnostmi gibanja prebivalstva v celotnem Žumberku. Kljub temu je opaziti nekatere regionalne razlike, ki bodo v prihodnjem obdobju demografskega razvoja odigrale ključno vlogo (Slike 3, 4 in 5). Iz Slike 3 je razvidno, da je prebivalstveno največji osrednji del Žumberka (Jaska), ki je imel na vrhuncu skoraj 7.000 prebivalcev, po zadnjem popisu iz leta 2001 pa komaj dobrih 1.200. Osrednjemu Žumberku z veliko razliko sledi zahodni (ozaljski) Žumberk, ki je na svojem vrhuncu presegal 3.000 prebivalcev, danes pa jih ima slabih 500. Podoben številčni obseg kot zahodni ima danes vzhodni (samoborski) Žumberk z nekaj nad 400 prebivalci, ob svojem demografskem razcvetu pa se je močno približal 2.200 prebivalcem. Značilnost vzhodnega Žumberka je tudi demografski vrhunec, ki je najbližje sedanjosti in je bil dosežen pred skoraj natanko 100 leti (Preglednica 1, Slike 3, 4 in 5).

Slika 3: Spremembe deležev, ki jih predstavlja prebivalstvo po mikroregijah Žumberka (vir: DZS HR)

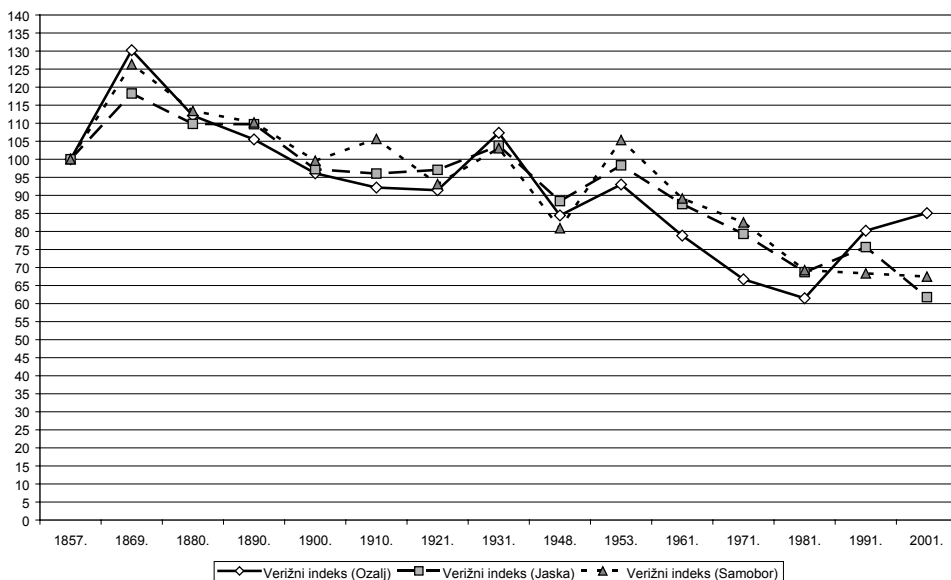
Ker je bil demografski razvoj sprva podoben v vseh treh mikroregijah Žumberka, se deleži, ki jih je vsak od njih zavzemal, niso veliko in kmalu močneje spreminjali. Na dolgi rok – pač! Osrednji del je sprva predstavljal nekaj manj kot 60 %, nato se je njegov delež zlasti po drugi svetovni vojni okrepil in narasel do 64 %, po razpadu nekdanje SFRJ pa v pičlem desetletju dramatično upadel na 58 %. Zahodni del je po deležu najbolj narasel proti koncu 19. stoletja (leta 1880), ko je s 26 % presegel četrtino žumberškega prebivalstva. Nato je njegov delež vseskozi počasi upadal, po drugi svetovni vojni pa čedalje močneje vse do leta 1981, ko je dosegel najnižjo točko pri slabih 16 %. Nato sledi nepričakovan zasuk, ko se leta 1991 njegov delež povzpne na 17 %, leta 2001 pa celo na 22 %. Spremembe deležev kažejo, kako močno je v zadnjih dveh desetletjih depopulacija prizadela osrednji in zahodni del Žumberka. Kaže tudi na to, da je bil zahodni Žumberk zaradi perifernejše lege prej na udaru deagrarizacije – ravno ta pa danes »dokončuje« delo pravzaprav v celotnem Žumberku. Vzhodni Žumberk ima nekaj posebnosti: geografsko je bližje metropolitanskemu območju Zagreba, najbližji urbani center (Samobor) je bistveno večji od Jaske, Ozlja, Metlike ali Črnomlja, ima pa tudi nekoliko ugodnejšo prometno lego. Vse to je pripeljalo do stalne relativne krepitve od 16 % leta 1857 do prek 21 % leta 1881. Po tem letu delež nekoliko upade, a počasneje kot v osrednjem delu.

Slika 4: Indeksi sprememb števila prebivalcev po mikroregijah Žumberka (vir: DZS HR)

Dober kazalec gibanja prebivalstva so tudi indeksi. Indeks s stalno osnovo (Slika 4) nam kaže, da je upadanje prebivalstva splošna značilnost Žumberka in vseh njegovih sestavnih delov. Po drugi strani nam verižni indeks (Slika 5) boljše kaže velikost relativne spremembe med posameznimi popisi. Skupno število prebivalcev je od leta

1857 najmanj upadlo v zahodnem delu. To zaporedje se ohranja vse od druge svetovne vojne do leta 1981, ko se trendi zlasti v zahodnem delu obrnejo (Sliki 4 in 5).

Slika 5: Verižni indeksi sprememb števila prebivalcev po mikroregijah Žumberka (vir: DZS HR)

ETNIČNA, VERSKA IN JEZIKOVNA STRUKTURA

Etnična slika Žumberka je z vidika današnjih statističnih podatkov naravnost monolitna. Že ko jo primerjamo z nekoliko starejšimi podatki, in če ob tem upoštevamo, da je bilo žumberške imigracije zanemarljivo malo, ugotovimo, da še nedavno to sploh ni bilo tako. Zlasti po drugi svetovni vojni se je del prebivalstva, včasih kar celotne vasi, začel opredeljevati za srbsko etnično pripadnost nasproti današnji skoraj izključni hrvaški. Vendar pa je fenomen večinskega opredeljevanja za Srbe prostorsko omejen zgolj na zahodni (ozaljski) Žumberk oziroma celo samo na Radatoviće brez Kašta (popisi prebivalstva, DZS HR). Poleg tega je tudi časovno zgoščen na popisni leti 1948 in 1953. Leta 1961 je sicer še vedno razširjeno prisoten, a manj intenziven. Čedalje več prebivalstva se začne opredeljevati za Hrvate pa tudi za Slovence. Tako od popisa 1971 naprej najdemo le še nekaj vasi, ki se večinsko opredelijo kot srbske.

V smislu etničnega opredeljevanja na popisih je zanimivo in indikativno leto 1991 (ibid.), ko se večina prebivalstva naselij radatoviškega območja večinsko opredeli za Jugoslovane in s tem na svoj način protestira proti razpadu tedanje skupne države in vzpostavitev meje med Slovenijo in Hrvaško. Zanimivo ob tem je, da se opredelitev Jugoslovani kot večinska ne pojavi v nobenem naselju pred letom 1991 – torej niti leta

1981 ne (ibid.). Splošna značilnost etničnega opredeljevanja v zahodnem Žumberku je sama sebi antiteza, saj so nekatere vasi od popisa do popisa spreminjale svojo večinsko etnično pripadnost in povzročile enega bolj unikatnih tovrstnih primerov na območju nekdanje SFRJ.

To kaže na težavnost fiksacije kolektivnega spomina in določanja lastne etničnosti v tako »etničnih časih«, kot smo jim priča. Zato se prebivalstvo ponekod bolj navdušuje nad žumberško in uskoško tradicijo, ki ji pripisuje etnično razsežnost (»mi smo Žumberčani«, mi smo Uskoki») in se v skladu s tem tudi opredeljuje (prim. Hranilović, 1990 b). Zadnji uradni rezultati hrvaškega popisa iz leta 2001 zaradi majhnosti žumberških naselij niso primerni za obdelavo, saj je večina podatkov po novi, raziskovalcem neprijazni metodologiji skritih. Na ta način več ni mogoč dosednji način induciranja. Kljub vsemu lahko na splošno rečemo, da je od 24 naselij zahodnega Žumberka polovica takih, kjer je podatek o etnični strukturi prikazan. V vseh teh 12 naseljih prevladuje etnično opredeljevanje za Hrvate. Za osem naselij so podatki skriti zaradi majhnosti naselja, štiri naselja pa so brez stalnih prebivalcev (Popis stanovništva, DZS RH 2001).

Pomemben dejavnik lokalne identitete prebivalstva Žumberka je tudi veroizpoved oziroma opredeljena pripadnost le-tej. Grkokatolištvo kot lokalni osamljeni fenomen ostaja tako rekoč glavni razločevalni element nasproti svetu zunaj. Kljub formalni združenosti obeh ver (rimskokatoliške in grkokatoliške v enotno, tj. katoliško veroizpoved z bodisi zahodnim bodisi vzhodnim obredom) je lokalno grkokatolištvo še kako živo in kljub depopulaciji in staranju prebivalstva kaže na neuničljivo moč samoohranitve.

Ko govorimo o statističnem spremljanju števila pripadnikov grkokatoliške veroizpovedi, trčimo poleg klasičnih problemov kvalitete in namembnosti podatkov tudi na problem sodobnega pojmovanja grkokatolištva in posledično odločevanja in samoopredeljevanja prebivalstva za to veroizpoved. Za območje historičnega Žumberka imamo na voljo pravzaprav le tri relativno konsistentne uradne statistične vire podatkov, ki bolj ali manj natančno zrcalijo prostorski in kvantitativni obseg grkokatolištva Žumberčanov. To so popisi prebivalstva za leta 1880, 1890 in 1991. Kljub temu da je bila med popisnimi veroizpovedmi leta 2001 še tudi grkokatoliška veroizpoved, podatki, zbrani s tem popisom, ne izražajo realističnega stanja. Razlogi so različni, eden glavnih pa je sporazum med papežem in grkokatoliškimi škofi leta 1999, ki je obe veroizpovedi tako zbližal, da razen razlik v obredu ni več niti razlike v koledarjih, čeprav se te ponekod še vedno prakticirajo (pogovor z župnikom Ivanušičem v Mrzlem Polju, junij 2005).

Ne glede na izvedene parcialne pomisleke predstavimo nekaj osnovnih podatkov o številčni razsežnosti pojava grkokatolištva v Žumberku. Ker nam podatki ne dopuščajo podrobnejših analiz o selilnosti Žumberčanov grkokatolikov, smo z demografsko metodo izločevanja Žumberčane ločili iz ostalega grkokatoliškega prebivalstva na Hrvaškem. Za kontrolo podatkov smo uporabili tudi cerkvene statistike in druge statistične vire podatkov. Kot orientacijo dodajmo podatek križevške škofije, da je v Sloveniji trenutno 1.298 grkokatolikov (Grkokatoliška biskupija Križevci, Biskupski ordinarijat, 2005). Po podatkih popisa iz leta 1991 se tej vrednosti približamo prek

seštevka prebivalcev, ki so se prištevali bodisi h grkokatolikom (nad 500 oseb), starokatolikom, hrvaški starokatoliški cerkvi in svobodnim katolikom. Skupno jih je 1.284 (popis 1991, SURS). Iz zadnjega slovenskega popisa iz leta 2002 pa je iz rezultatov celo izločena kategorija grkokatolikov (popis 2002, SURS), kar je nesprejemljivo. Upravno pripada območje Slovenije, Hrvaške in Bosne ter Hercegovine h Grkokatoliški cerkveni organizaciji s sedežem v Križevcih. Križevska škofija ima skupno 21.467 grkokatolikov. Od tega jih je 15.566 na Hrvaškem, 4.776 v Bosni in Hercegovini in 1298 v Sloveniji. Na Hrvaškem je po narodnosti največ grkokatolikov Rusinov (7.830), s 6.294 sledijo Hrvati grkokatoliki in z 2.295 Ukrajinci (Grkokatoliška biskupija Križevci, Biskupski ordinarijat, 2005).

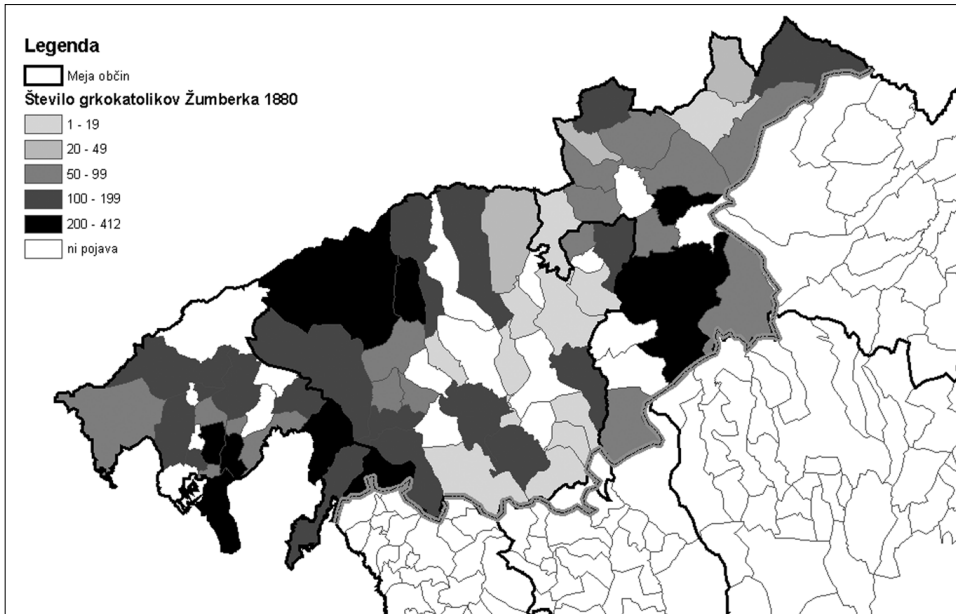
Za ugotavljanje sprememb števila Žumberčanov grkokatolikov moramo upoštevati tudi gornje podatke, saj zadnji popisni podatki ne dopuščajo več analize, ki bi bila glede na zajem primerljiva s predhodnimi popisi. Podatke, ki smo jih zbrali s popisi 1880, 1890 in 1991, smo vezali le na območje historičnega Žumberka (podrobneje o razmestitvi Žumberčanov grkokatolikov na Slikah 6–11) ter na karlovško in zagrebško zaledje, kjer smo izločili Rusine in Ukrajince. Vsekakor se kaže velik popisni osip števila Žumberčanov grkokatolikov, kar je poleg nedavnega združevanja z rimskokatoliško cerkvi in popisnega preimenovanja *rimskokatoliške* veroizpovedi v *katoliško* tudi posledica razseljevanja (Preglednica 2).

Preglednica 2: Spremembe števila in deležev žumberških grkokatolikov na območju Karlovške in Zagrebške županije z Zagrebom (vir: popisi 1880, 1890, 1991 in 2001, DZS RH)

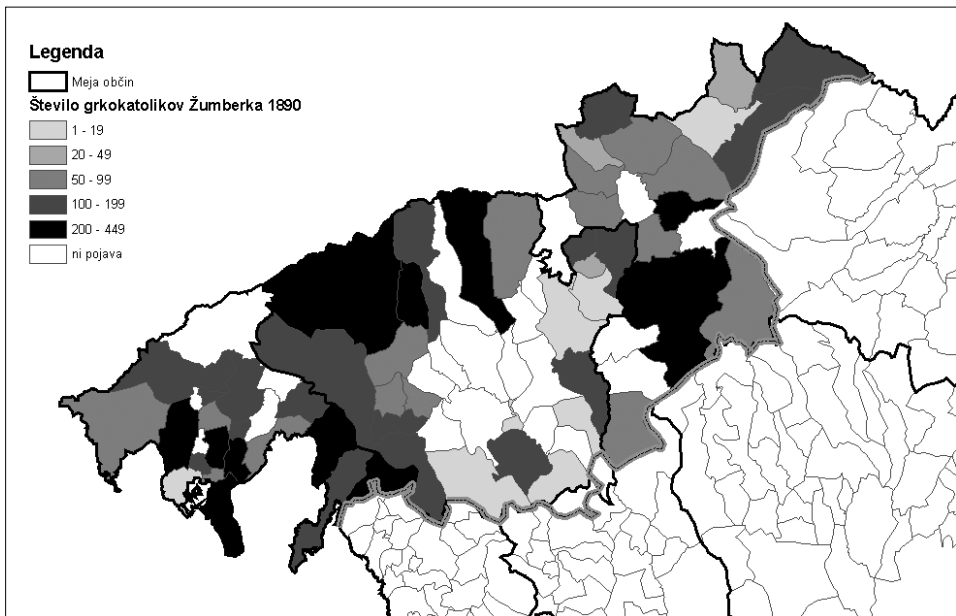
	1880	1890	1991	2001
POSELITVENO OBMOČJE ŽUMBERČANOV				
Karlovška in Zagrebška županija z mestom Zagreb	7221	7632	4951	1936*
Indeks spremembe od 1880 dalje	100	106	68,6	26,8
OŽJI ŽUMBERK				
Ozaljski del (Zahodni Žumberk)	2906	3024	375	185**
Jastrebarski del (Srednji Žumberk)	2676	2751	480	253**
Samoborski del (Vzhodni Žumberk)	1382	1501	293	195**
Historični Žumberk (Grkokatoliki)	6964	7276	1148	633**
Indeks spremembe od 1880 dalje	100	104,5	16,5	9,1**
Historični Žumberk (Skupaj)	11013	11971	3181	2127
Delež grkokatolikov znotraj historičnega Žumberka	63,23%	60,78%	36,09%	29,76 %**
Delež grkokatolikov historičnega Žumberka znotraj območja županij	96,44%	95,34%	23,19%	32,70 %**

* Za leto 2001 so šteti vsi grkokatoliki, med katerimi je velika večina Žumberčanov, saj je prisotnost grkokatoliških Rusinov in Ukrajincev v Karlovški in Zagrebški županiji nizka. Izjema je mesto Zagreb, kjer je Rusinov nekaj več (123 oseb), seveda pa se za grkokatolike ne opredeljujejo vsi.

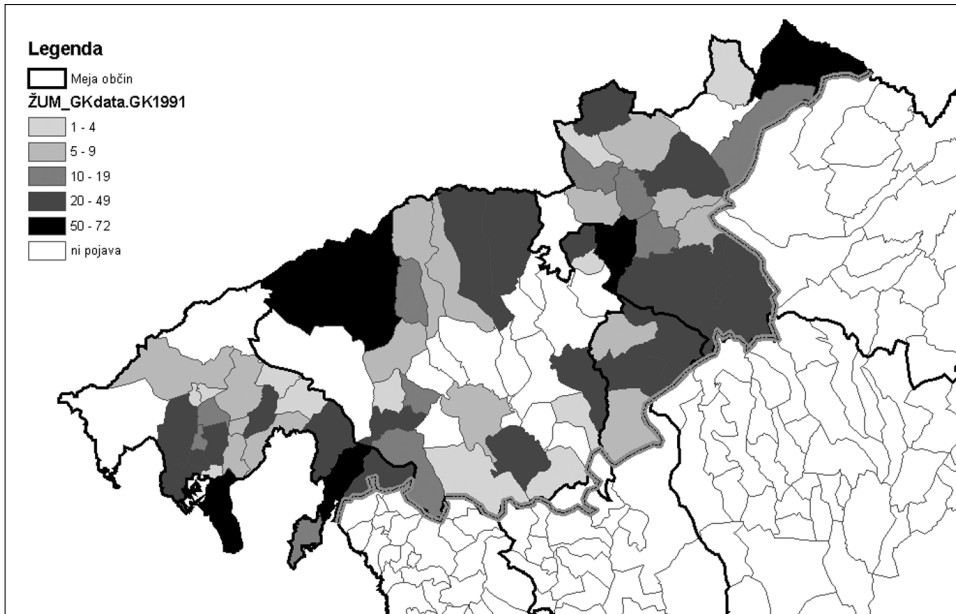
** V vrednosti so upoštevani podatki za občine (Ozalj, Žumberak, Krašić, Samobor), ki teritorialno pokrivajo historični Žumberk, kar pomeni, da so podatki za samoborski in ozaljski del Žumberka verjetno za nekaj oseb precenjeni.

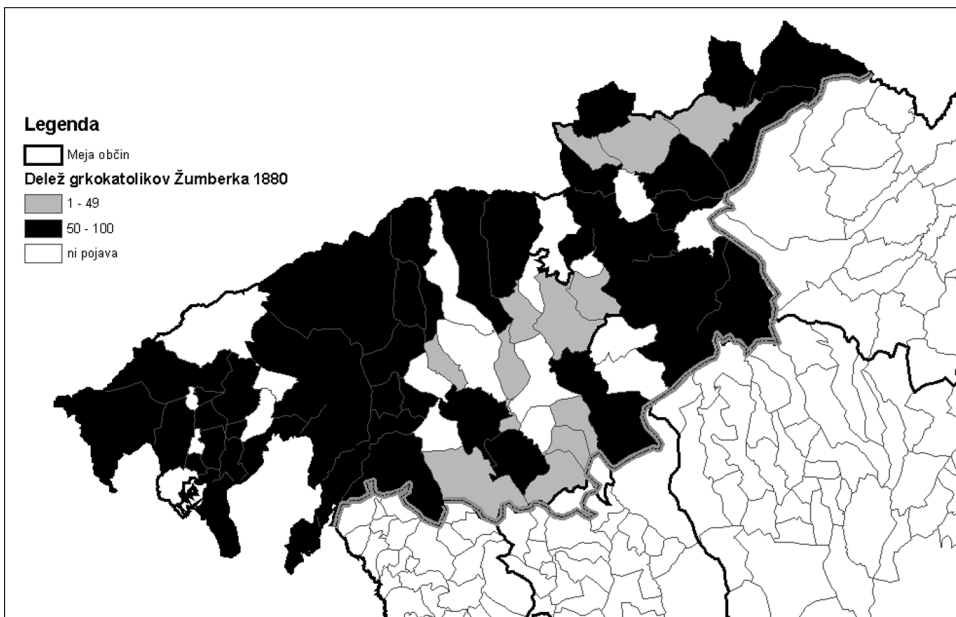
Slika 6: Število Žumberčanov grkokatolikov leta 1880 po naseljih Žumberka (vir: popis 1880, DZS RH)

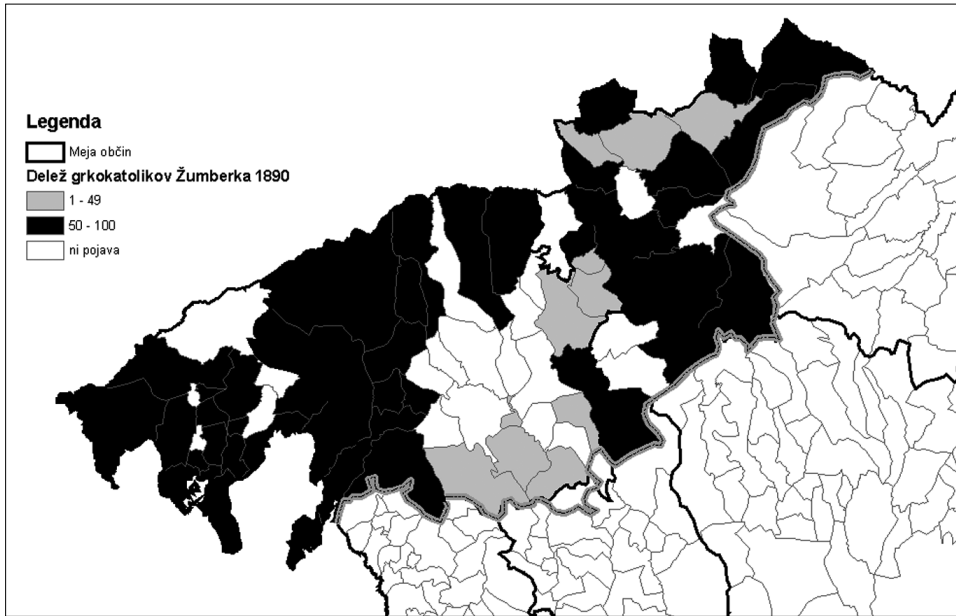
Slika 7: Število Žumberčanov grkokatolikov leta 1890 po naseljih Žumberka (vir: popis 1890, DZS RH)

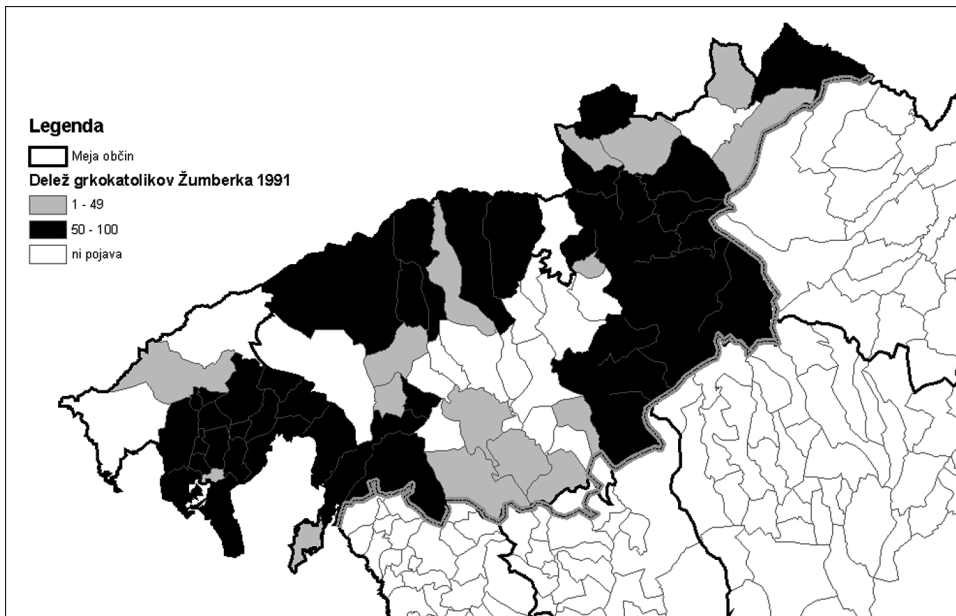
Slika 8: Število Žumberčanov grkokatolikov leta 1991 po naseljih Žumberka (vir: popis 1991, DZS RH)

Slika 9: Delež Žumberčanov grkokatolikov leta 1880 po naseljih Žumberka (vir: popis 1880, DZS RH)

Slika 10: Delež Žumberčanov grkokatolikov leta 1890 po naseljih Žumberka (vir: popis 1890, DZS RH)

Slika 11: Delež Žumberčanov grkokatolikov leta 1991 po naseljih Žumberka (vir: popis 1991, DZS RH)

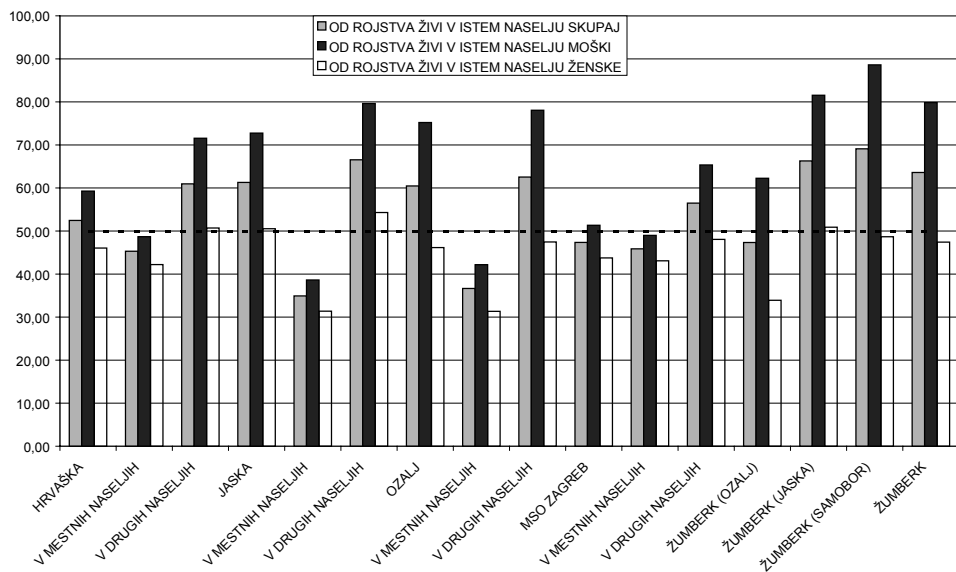
Žumberk v širšem in ožjem pomenu pomeni pravo jezikovno zakladnico. Na območju, ki ne dosega niti 240 km² površine, najdemo poleg prevladujoče štokavščine še kajkavske in čakavske elemente v svoji ijekavski, ikavski in ekavski različici. Že ta lingvistično-geografska slika kaže na intenziven prostorski preplet različnih skupin prebivalstva in »meko« za lingvistično raziskovanje v naši neposredni soseščini. Strogo statistično vzeto prebivalstvo govori le en jezik – nominalno hrvaški (popis 2001, DZS RH) – ki pa dejansko predstavlja najmanj dva do tri jezike (prim. Hranilović, 1990 b). Pred naselitvijo Uskokov v prvi polovici 16. stoletja je bila v Žumberku razširjena kajkavščina. V tem obdobju je bil Žumberk še vedno v rokah Kranjske (Zajc, 2006: 322–323). Po postopnem prodoru Turkov globoko v Srednjo Evropo ter v Bosno, Hercegovino in na Hrvaško pa so se iz teh območij začeli izseljevati zlasti katoliki, za katere danes ni mogoče najbolj zanesljivo dokazati, kateremu obredu so pripadali (Enciklopedija Jugoslavije, 1989: 556–557). Vsekakor je šlo pretežno za čakavsko, ščakavsko in ikavsko prebivalstvo, ki se je med drugim naseljevalo tudi na območje Like, širšega obkolpskega in pokolpskega okolja, pa tudi v Žumberku (ibid.). Tem migracijskim tokovom so sledile štokavsko in ijekavsko ter jekavsko govoreče skupine, ki so se naseljevale v podobnih območjih, navadno ob krajih ali v bližini krajev, kamor se je naselil predhodni val prebegov (ibid.; prim. Hranilović, 1990 b). Posledica zgodovinskih okoliščin je še danes štokavsko-čakavsko-kajkavska in ikavsko-ijekavska-ekavska jezikovna pahljača Žumberka. Tudi jezikovna pestrost žumberškega prebivalstva je eden od kazalcev, da ne moremo enostavno sklepati na kakršno koli homogeno etnično pripadnost Žumberčanov. Tudi zato je verjetno najprimernejša raba regionalne oznake »Žumberčan«, ki ne evocira in ne provocira, hkrati pa se ne oddaljuje od bistva, ki ga označuje – to pa je žumberško prebivalstvo.

SELITVE

Migracije ali selitve pomenijo mehansko komponento gibanja prebivalstva. Celotno proučevano območje je bilo v zadnjih 150 letih izrazito emigracijsko območje, kamor se je priselilo zanemarljivo število ljudi, zato pa je bilo toliko izdatnejše izseljevanje (prim. Šuklje, 1937; Crkvenčić, 2002). Ravno izseljevanje je imelo ključen negativen učinek na celokupno gibanje prebivalstva tega območja. Migracije lahko sledimo prek statistik držav ali območij sprejema. To pa je zahtevna naloga, saj je izselitvenih območij Žumberčanov zelo veliko. Pogosto lahko zasledimo, da so Žumberčani razsuti po celem svetu (npr. Hranilović, 1990 a). Za primer zato vzemimo podatke o naseljevanju v Sloveniji izven Žumberka. Če se pri tem kot na izvorno območje osredotočimo le na ožje območje Žumberka, torej na historični Žumberk v okviru Hrvaške, lahko ob pomanjkanju dostopnosti in podrobnosti podatkov zadnjega slovenskega popisa prebivalstva uporabimo podatke alternativnih virov. Popis prebivalstva iz leta 1991 je bil zadnji še vsejugoslovanski popis z dokaj enotno metodo-

logijo, ki je natančno beležil naselja prvega bivališča po rojstvu oziroma kraj rojstva. Analizo teh podatkov je v svojem prispevku izdelal in objavil Repolusk (2007).

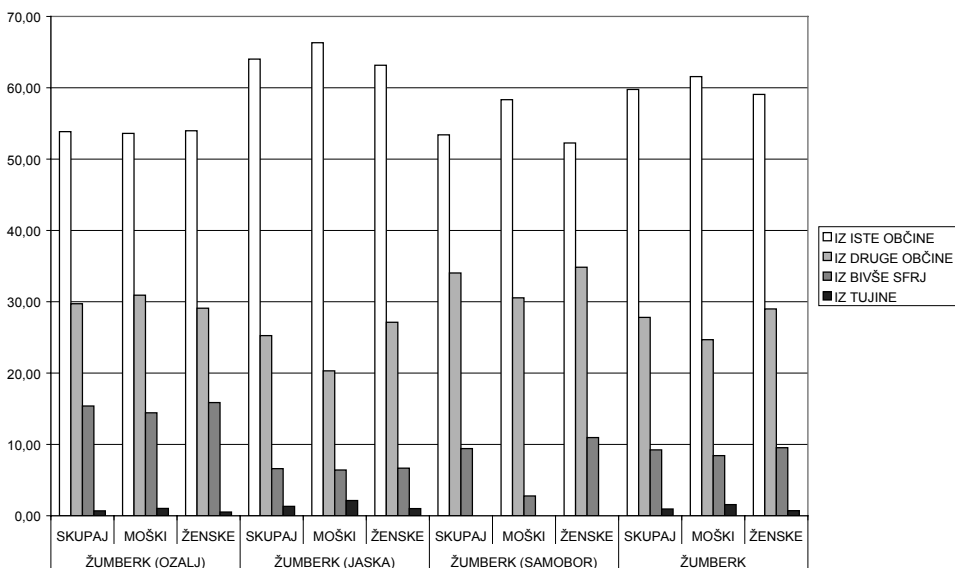
Ker je na Hrvaškem podobno težko priti do podrobnejših popisnih podatkov kot v Sloveniji, nam enostavnejše analize omogočajo podatki popisa 1991. Po teh podatkih lahko ugotovimo, da je za Žumberk značilna migracijska struktura, ki je bližje migracijskim razmeram v podeželskih naseljih, kar je razumljivo, saj prav za tako območje tudi gre. Odstopanje v tem smislu je zlasti v zahodnem Žumberku, ki si zaradi specifične politično- in fizičnogeografske lege navidezno nadeva migracijsko strukturo bolj urbanega tipa. Vendar nam razdelitev prebivalstva po spolu kaže, da je tako zgolj povprečje, razkorak med spoloma pa je podoben preostalemu Žumberku. To pomeni, da so predvsem ženske tisti del populacije, ki se izrazito seli med naselji in tudi med občinami. V ozaljskem Žumberku je dve tretjini žensk priseljenih v naselje sedanjega bivanja. To je razumljivo tudi z vidika velikosti naselij, homogene verske strukture in izrazito obmejnega položaja radatoviškega in kaščanskega območja tako v primerjavi s sosednjo hrvaško občino Jaska kot tudi Metliko. Po drugi strani je za celoten Žumberk značilna visoka stopnja moške sedentarnosti, ki dosega skoraj 90 % v vzhodnem Žumberku, kar primerjalno s hrvaškim skupnim ter urbanim in podeželskim povprečjem kaže na zakoreninjeno shemo patrilokalnosti vse do današnjih dni (Slika 12).

Slika 12: Delež prebivalstva, ki od rojstva živi v istem naselju (vir: popis 1991, DZS RH)

Priseljevanje od drugod je v Žumberku razmeroma šibko. To smo že večkrat poudarili. Tudi tukaj obstajajo mikroregionalne razlike, ki so v največji meri pogojene z geografskimi dejavniki. Glede na velikost osrednjega Žumberka je pričakovano, da je tam delež priselitev iz iste občine največji. Potemtakem so pričakovani višji deleži

priselitev iz drugih občin v vzhodnem in zahodnem Žumberku. Enako velja za priseljevanje z območja nekdanje SFRJ, ki je intenzivnejše v robnih, obmejnih predelih, a po obsegu skromno. Priselitev iz tretjih držav pa je kljub zdomstvu izredno malo, v samoborskem Žumberku jih celo sploh ni (Slika 13). Struktura po spolu kaže zanimivo razliko v zahodnem Žumberku v primerjavi s preostankom. Samo v tem območju je več priseljenih moških med priseljenimi iz druge občine. Izrazito več moških (skoraj toliko kot žensk) v primerjavi z osrednjim in vzhodnim delom Žumberka je tudi med priseljenimi iz druge države (Slika 13). Pri sicer zelo nizkem številu takih priselitev jih je danes največ iz Slovenije oz. iz Metlike (Popis stanovništva, DZS RH 2001). Migracijski saldo naselij Žumberka z zunanjim območjem po letu 1990 je močno negativen: 147 ljudi primanjkljaja do leta 2003. Primanjkljaj bi dosegal 231 ljudi, če ne bi bilo povratnikov iz tujine in s tem ugodnega salda migracij s tujino (Preglednica 3).

Slika 13: Struktura priselitev v Žumberku po spolu in območju odselitve (vir: popis 1991, DZS RH)

Preglednica 3: Selitve v naseljih Žumberka v obdobju 1991–2003 (vir: migracijska statistika, DZS RH)

	Skupaj	znotraj županije	med županijami	med državami
Doseljeni/Priseljeni	523	162	206	155
Odseljeni/Izseljeni	670	333	266	70
Migracijski saldo	-147	-171	-60	85

Ustavimo se še ob podatkih Centralnega registra prebivalstva Slovenije. Ta vir podatkov beleži kraj rojstva prebivalcev, kar zlasti za mlajše generacije mnogokrat pomeni večje mestno središče s porodnišnico v bližini prvega stalnega prebivališča ali vsaj v isti administrativni regiji. To pomeni, da so dejanski podatki o naselju prvega prebivališča nekoliko okrnjeni, ne glede na to pa nam omogočajo kvaliteten mikrogeografski vpogled in prostorsko distribucijo ter mikrintenziteto izseljevanja. Po teh podatkih je bilo sredi leta 2003 v Sloveniji skupno 578 prebivalcev, ki so bili rojeni v 69 naseljih hrvaškega Žumberka (Centralni register prebivalstva Slovenije). Gotovo gre torej za podcenjeno številko iz prej omenjenih razlogov. Podatek pa je kljub vsemu imponozanten, če poznamo absolutni številčni okvir Žumberka – 2.127 prebivalcev (Popis stanovništva, DZS RH 2001).

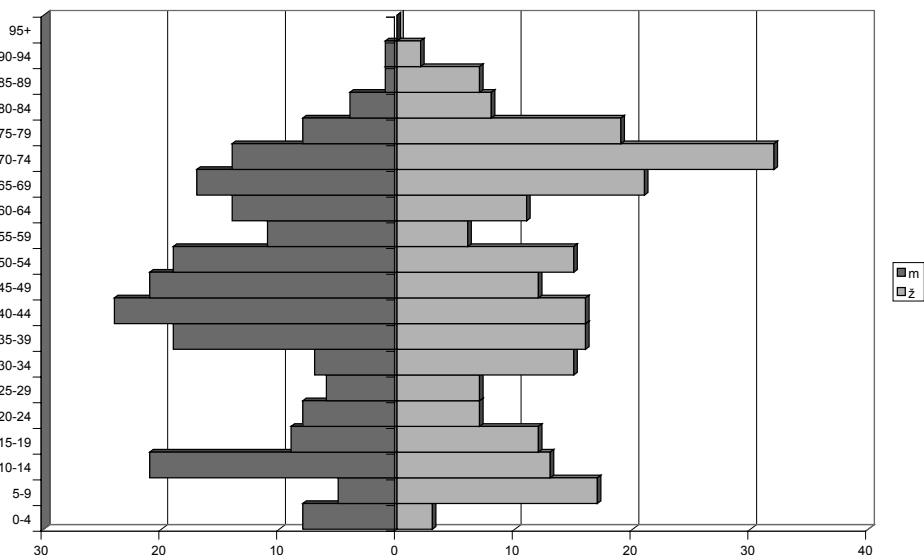
Ob skupno 80 naseljih dosega delež tistih naselij, od koder beležimo priselitve med danes živečimi, kar 86 %. Delež izseljenega prebivalstva po teh podcenjenih podatkih pa kljub temu dosega 27,2 %! Znotraj Žumberka so razlike očitne. Ozaljski del s Kaštom in Radatovići je prispeval 323 ali 56 % vseh Žumberčanov v Sloveniji. Delež odseljenih od preostalega prebivalstva ožjega izvornega območja pa znaša kar 70 %. Migracijska gravitacija proti Sloveniji popušča v smeri proti vzhodu. Jastrebarski del s Sošicami in Kostanjevcem je po istih podatkih prispeval 228 prebivalcev ali 39,4 % vseh Žumberčanov v Sloveniji. Delež od prebivalstva v ožjem izvornem območju pa je dosegal 18,3 %. Najmanj obljudeni, samoborski del Žumberka je prispeval le 27 prebivalcev, kar znaša 4,7 % vseh Žumberčanov, v primerjavi s prebivalstvom, ki še vedno živi tam, pa predstavljajo 6,5 %. Ob tem je treba poudariti, da je vzhodni del Žumberka v bližini hrvaške metropole in drugih večjih urbanih središč v zagrebškem metropolitanskem območju (Samobor, Velika Gorica, Zaprešić itd.), kar je pomenilo po eni strani več možnosti za naselitev tam, hkrati pa je šlo za statistični učinek porodnišnic ter postopne migracije, ki je te prebivalce uvrščala kot priseljene iz Zagreba in drugih bližnjih večjih mest. Spomnimo, da je po istem viru podatkov iz Zagreba priseljenih nad 4.000, iz Karlovca blizu 1.000, iz Dolge Rese pa 75 prebivalcev. Če pogledamo še neposredno hrvaško zaledje Žumberka z 207 priseljenimi (CRP) iz mest Ozalj (60), Jaska (36) in Samobor (111), katerih del prebivalcev z gotovostjo lahko uvrstimo med Žumberčane, je migracijska gravitacija Slovenije za Žumberčane še toliko večja. Veliko navezanost Žumberka na Slovenijo kaže tudi delež naselij, ki so kljub lastni relativni številčni majhnosti prispevali prebivalstvo današnji Sloveniji. V zahodnem, ozaljskem Žumberku, se je priseljevalo v Slovenijo iz vseh (100 %) naselij (24/24), v osrednjem, jastrebarskem Žumberku znaša ta delež 90 % (35 od 39 naselij), v vzhodnem, samoborskem delu Žumberka pa je ta delež najnižji – 59 % (10 od 17 naselij).

Posebno vprašanje v raziskavi je bilo namenjeno heteroetničnim porokam kot dokazu za fluktuacijo in prepletanje prebivalstva (npr. Šumi, 2000: 164). Ugotovili smo, da heteroetnične poroke tradicionalno niso bile pogoste, bile pa so sporadično prisotne. Dokaze za to je izvedla v svojem prispevku Duška Knežević Hočevar (2007). Na podlagi statističnih podatkov jugoslovanskih popisov lahko sklepamo, da

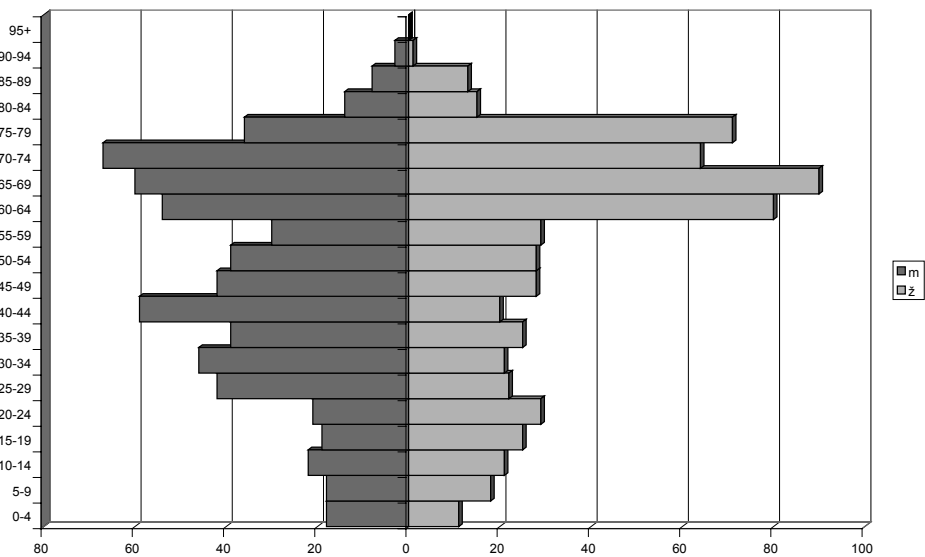
se je pogostost heteroetničnih porok nekoliko dvignila po oblikovanju socialistične Jugoslavije, ki je poskušala prebivalstvu »vliti« novih vrednot. Omenimo tudi, da poročna mobilnost Žumberčanov z Bojanci in Marindolom na današnji slovenski strani ne obstaja in je po statističnih podatkih ni mogoče dokazati (Popis prebivalstva 1991, SURS).

RODNOST IN STAROSTNO-SPOLNA STRUKTURA PREBIVALSTVA ŽUMBERKA

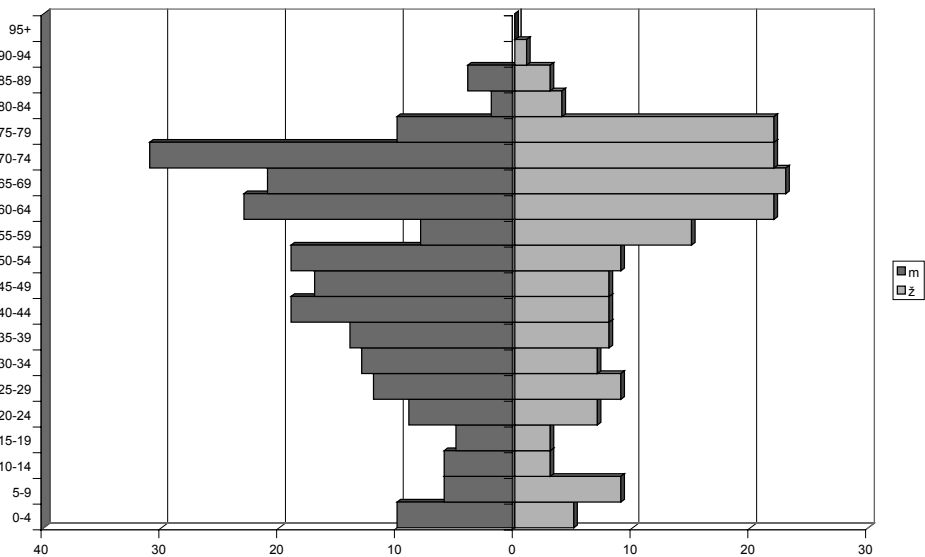
Spolna struktura prebivalstva Žumberka je precej uravnotežena. Leta 1991 je bilo število moških in žensk skorajda identično (popis 1991, DZS HR). Do leta 2001 se to razmerje ni porušilo, čeprav opazamo notranje razlike. Medtem ko je v ozaljskem Žumberku žensk občutno več od moških, je stanje v jastrebarskem in samoborskem delu obrnjeno. Tam nekoliko prevladujejo moški. Skupno pa se te razlike precej pokrijejo (Popis stanovništva, DZS RH 2001). O starostni strukturi smo že na več mestih veliko povedali, na tem mestu le ponovimo ugotovitev o izredno neugodni starostni strukturi in indeksu starosti (Slike 14–17). Slednji povsod presega 200 starejših od 64 let na 100 mlajših od 15 let (i.e. IS = 200). Starostna struktura je še najbolj ugodna v ozaljskem Žumberku (prim. Slike 14–17).

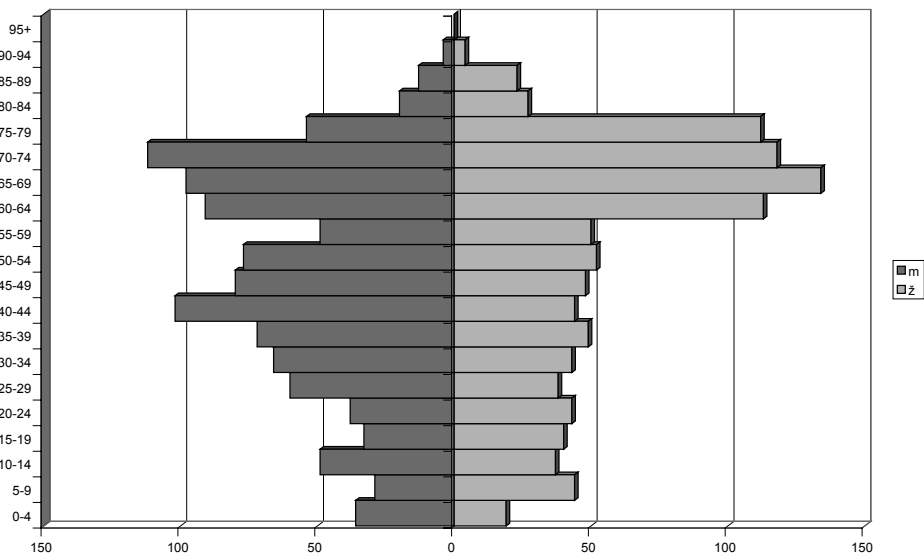
Slika 14: Starostno-spolna piramida zahodnega Žumberka (vir: Popis stanovništva, DZS RH 2001)

Slika 15: Starostno-spolna piramida srednjega Žumberka (vir: Popis stanovništva, DZS RH 2001)

Slika 16: Starostno-spolna piramida vzhodnega Žumberka (vir: Popis stanovništva, DZS RH 2001)

Slika 17: Starostno-spolna piramida historičnega Žumberka na Hrvaškem (vir: Popis stanovništva, DZS RH 2001)

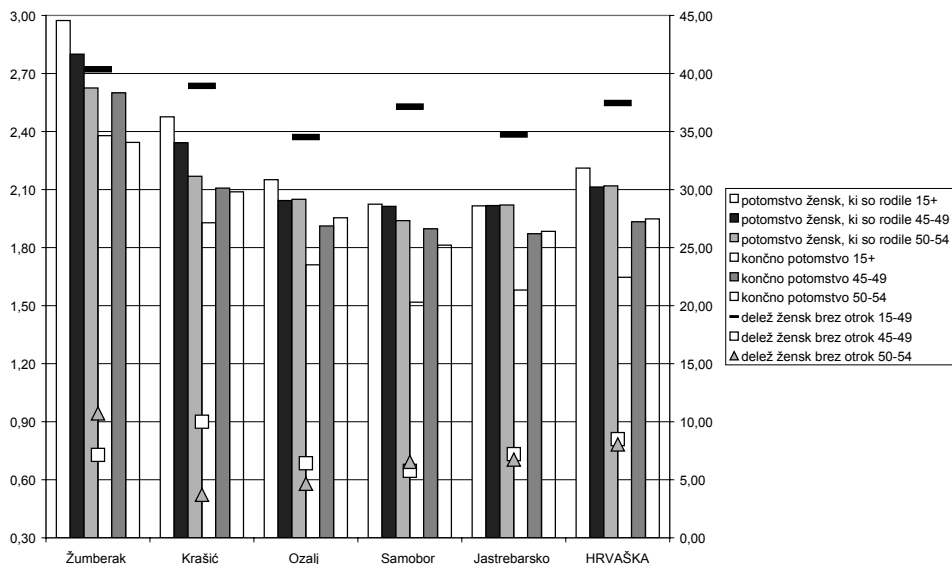
Žumberk je v nivoju rodnosti mikroregionalno precej heterogen. Vendar gre to zlasti na račun majhnosti naselij in posledično velikega odklona. Na splošno je rodnost merjena s kazalnikom reproduktivnega potenciala (glej: Josipovič, 2006: 118), ki je nekoliko prilagojen za zajem podatkov, kakršni so pač na voljo. Na podlagi podatkov popisa iz leta 1991 lahko naredimo podrobnejšo analizo za območje historičnega in širšega Žumberka na Hrvaškem. Reprodiktivni potencial je po svojem bistvu primerljiv z aproksimativno celotno rodnostjo (Josipovič, 2004: 31, 2006: 108, 118). Tako dobimo ob pomanjkanju podrobnejših podatkov dovolj dobre rezultate, ki jih lahko interpretiramo v smeri celotne rodnosti. Žumberk se po reprodiktivni moči notranje očitno razlikuje. Medtem ko vzhodni in osrednji del nekoliko pešata, je stanje v zahodnem delu dosti ugodnejše, celo presenetljivo ugodno (Preglednica 4). Vendar je pri teh rezultatih potrebna nujna previdnost pri posploševanju teze o bistveno višji

Preglednica 4: Reprodiktivni potencial (RP) prebivalstva Žumberka in okolice (vir: popis 1991, DZS HR)

Historični Žumberk	RP	Občina	RP
Zahodni Žumberak	2,81	Ozalj	1,94
Srednji Žumberak	1,66	Jaska	1,64
Vzhodni Žumberk	1,31	Samobor	1,75
ŽUMBERK (SKUPAJ)	1,79	ŠIRŠI ŽUMBERK	1,77

rodnosti Žumberčanov grkokatolikov, saj se na vzhodu Žumberka pojavlja obraten trend, ki kaže na nižjo rodnost grkokatoliškega zaledja v primerjavi z rimskokatoliškim preostankom občine Samobor (Preglednica 4). Kljub temu je na ta način lažje razumljiv demografski razvoj Žumberka v zadnjih dvajsetih letih, ko se je v zahodnem Žumberku dolgotrajni trend padanja vrednosti verižnega indeksa preobrnil (glej poglavje o gibanju števila prebivalcev).

Zaradi pomanjkanja podatkov smo izhajali iz hipoteze o podobni rodnosti grkokatolikov in rimokatolikov. Sklep o majhnih razlikah smo izpeljali na podlagi siceršnjih razlik v rodnostnem obnašanju v Sloveniji, kjer velja, da so razlike v ravni rodnosti med različnimi skupinami, temelječimi na specifičnih »kulturoloških« oziroma populacijskih karakteristikah, manjše znotraj zaključenih geografskih območij kot med različnimi geografskimi območji (Josipovič, 2003, 2004: 143). Ne glede na to, da je pod danimi pogoji težko ugotavljati razlike med rodnostjo grkokatolikov in rimokatolikov, lahko naredimo analizo rodnosti za geografske enote, za katere imamo podatke. Tako smo pripravili analizo območij občin s tradicionalno prisotnim žumberškim grkokatoliškim prebivalstvom, ki se teritorialno vsaj deloma pokriva oziroma naslanja na historični Žumberk na Hrvaškem. Iz rezultatov te analize lahko sklepamo na razmeroma ugodno rodnostno sliko širšega območja, zlasti pa njegovega osrednjega dela (občina Žumberk). Tam so ženske med fertilno dobo kljub visokemu deležu žensk brez otrok rodile v povprečju dva do tri otroke (2,5). Rodnost se od občine Žumberk znižuje na vse geografske strani tako, da mestni občini Samobor in Jastrebarsko ne dosegata več dveh otrok na žensko (Slika 18).

Slika 18: Končno potomstvo ženskega prebivalstva občin širšega Žumberka (vir: popis 2001, DZS HR)

Iz predstavljenih podatkov izhaja, da kljub relativno ugodni rodnostni situaciji prebivalstvo še vedno naglo upada. Poleg nadaljevanega izseljevanja imamo opravi-
ti z učinkom demografskega momenta, ki pobira davek zlasti med najštevilčnejšim
ostarelim prebivalstvom.

MEJE IN POVRŠINA ŽUMBERKA KOT OBMEJNEGA OBMOČJA MED SLOVENIJO IN HRVAŠKO

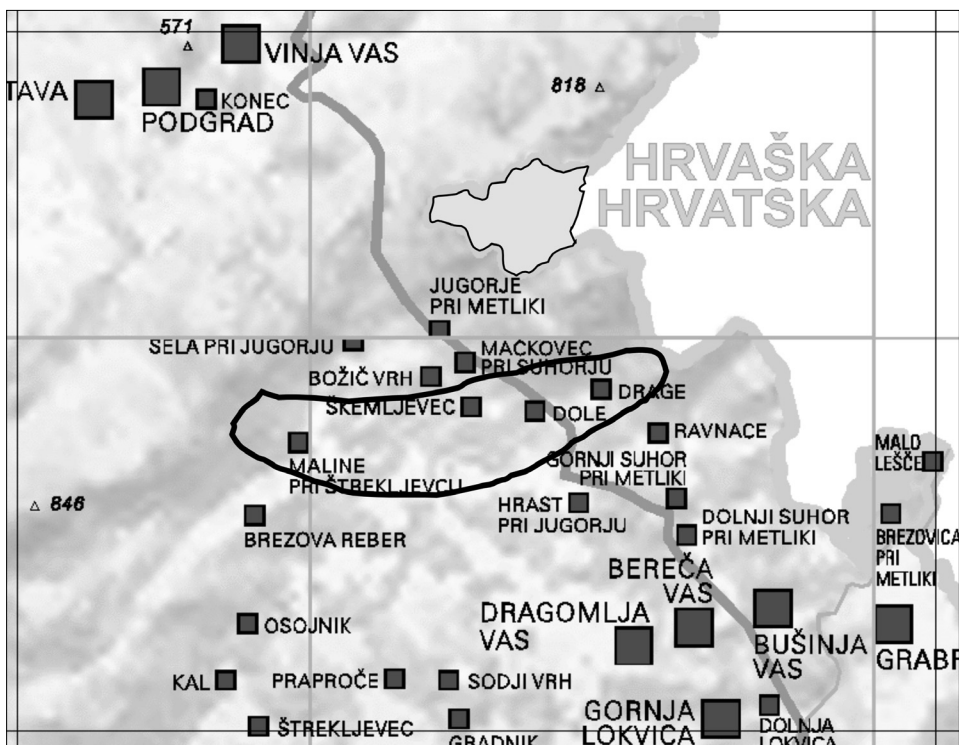
Slovensko-hrvaška državna meja seka obravnavano območje na dva podobno
velika dela, od katerih je hrvaški del nekoliko večji (Slika 1). Meja od Starega trga ni-
zvodno po Kolpi poteka v generalni smeri od zahoda proti vzhodu in severovzhodu.
Sprva poteka meja v smeri proti vzhodu do kolena Kolpe pri Marindolu, nato nada-
ljuje na sever in severovzhod do sotočja s Kamenico. Od tod dalje se meja preusmeri
najprej na sever nato pa izrazito vijugavo v generalni smeri proti severozahodu do
gorjansko-žumberške razvodnice v bližini Jugorja. Od tod dalje poteka meja bolj ali
manj v smeri proti vzhodu po severnem grebenu Gorjancev do območja Črneče vasi,
ko se meja spusti v dolino reke Bregane. Od tod dalje poteka meja do sotočja s Savo
pri Obrežju. Nato se v kratkem poteku po Savi obrne proti severu do svojega poteka
po Sotli.

V kontekstu raziskave nas je zlasti zanimal potek meje v delu, ki zaobjema ali
seka zgodovinsko območje Žumberka in ki je bilo po letu 1880 zaobseženo z nekda-
njima občinama Sošice in Kalje v sklopu okraja Jaska (Slika 2). Po podatkih ogrskega
popisa iz leta 1890 gre za skupno površino Žumberka 233,63 km². Po podatkih Dr-
žavnega zavoda za statistiko Republike Hrvaške za leto 2001 pa hrvaški del Žum-
berka meri 233,21 km². Slovenski del Žumberka obsega le katastrsko občino Sekuliči
z naseljem Drage v skupni izmeri 3,42 km² (GURS). Skupna površina historičnega
Žumberka tako dosega slabih 237 km² ali natančneje 236,63 km². To kaže na nekatere
razlike bodisi v izmeri, bolj verjetno pa v spremembah teritorialnega obsega zlasti na
območju občin Metlika in Radatoviči.

Poleg naravno-geografskega (orografskega in hidrografskega) merila prevladuje
kulturno-historično merilo razmejitve. Meja na območju občine Metlika zlasti v svo-
jem severnem odseku predstavlja inkluzivni tip meje, pri čemer je z nekaj izjemami
skoraj v celoti upoštevan kulturno-gospodarski in politično-geografski vidik odreja-
nja razmejitvene črte. Najbolj izrazita primera inkluzivne (Josipovič, 1998, 2001 in
2005) meje sta Brašljevica in Brezovica. Brašljevica denimo spada k historičnemu
Žumberku zaradi tamkajšnje naselitve Uskokov, ki so bili kmalu zatem še v okviru
16. stoletja vključeni v kranjsko Vojno krajino (prim. Zajc, 2006: 297).

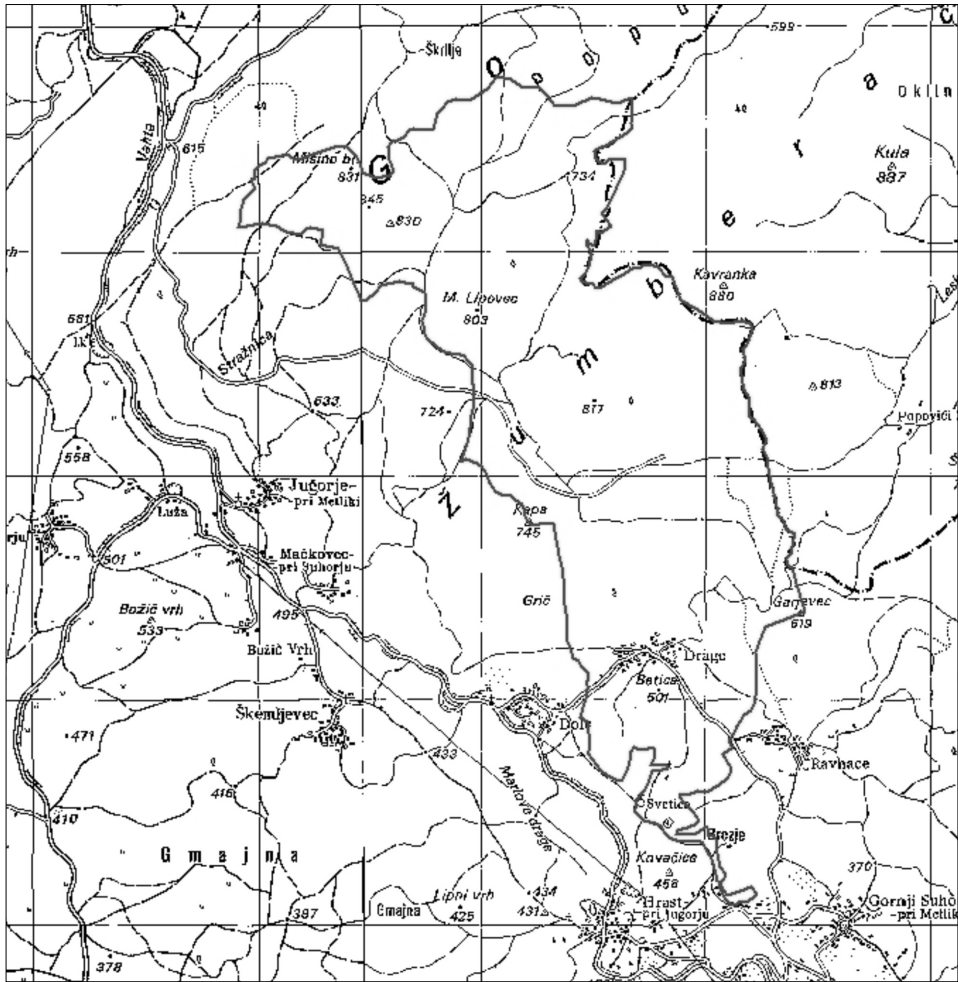
Očitno je, da še v prvih nekaj letih po osamosvojitvi Slovenije meja ni bila jasno
določena niti tam, kjer naj ne bi bila sporna, saj se na območju Bele krajine in naselja
Drage pojavljata dve različici:

- verzija meje v Atlasu Slovenije iz leta 1992, kjer je označen »pravilen« potek oziroma tak potek, kot ga predvidevajo tudi najnovejše geodetske izmere po letu 2000;
- verzija meje po Krajevnem leksikonu Slovenije iz leta 1995 oziroma v njegovi prenovljeni, popravljene in dopolnjeni različici iz leta 1996, kjer zasledimo enak, torej »napačen« potek (Slika 19).

Slika 19: Meja pri Dragah v Krajevnem leksikonu Slovenije 1995 in v popravljene ter dopolnjene izdaji (Priročni krajevni leksikon) iz leta 1996 (opomba: s črno črto so občrtana naselja s tradicionalno uskoško oziroma grkokatoliško prisotnostjo po podatkih KLS)

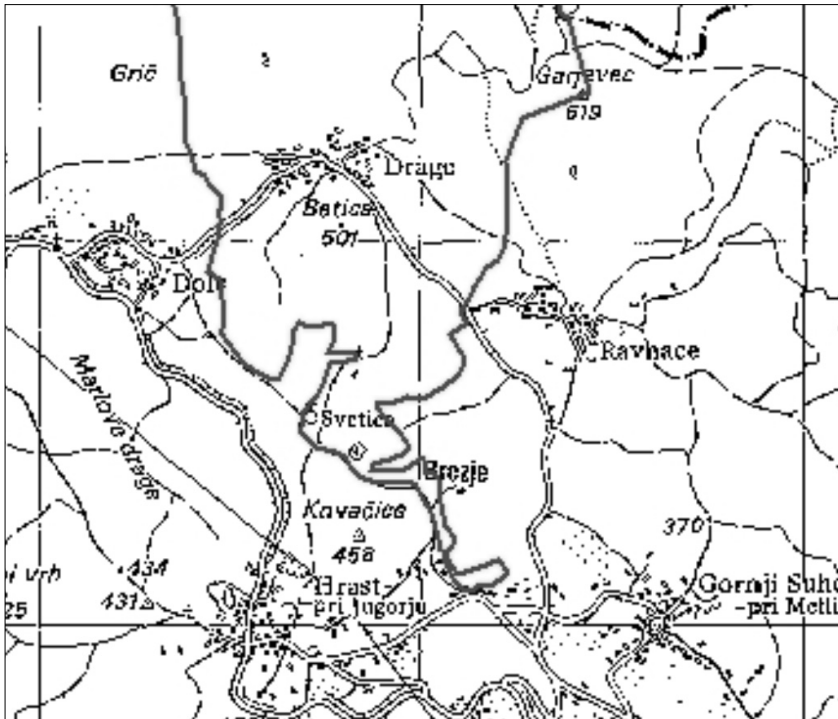
Iskati vzrok, zaradi katerega je prišlo do omenjene razlike, kljub predpostavljene enotnemu izhodišču – torej enotnim podlagam na osnovi podatkov Geodetske uprave Slovenije – ni enostavno. Obstaja možnost, da se je kot podlaga za mejo Socialistične republike Slovenije uporabljala različica iz leta 1968 ali neposredno pred tem. Tega leta je bil, sodeč po podatkih in sicer nekoliko dvomnem zapisu v Beli knjigi o slovensko-hrvaški meji (2006: 360), sklenjen dogovor in tako dokončno urejeno vprašanje pristojnosti nad gozdnimi parcelami v družbeni lasti, ki so bile tudi po sklepu hrvaškega organa v posesti Gozdnega gospodarstva Novo mesto (ibid.). Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da je po dokončni priključitvi k. o. Sekuliči (del) in naselja

Slika 20: Območje k. o. Sekuliči z naseljem Drage na karti 1 : 25.000 (vir: GURS)

Drage ostalo odprto vprašanje gozdnih parcel na skrajnem severozahodu katastrske občine Sekuliči. Razlike v površini katastrske občine Sekuliči v posameznih virih podatkov so znatne. Približna razlika v površini med obema prej navedenima mejnima odsekoma znaša 118,4 ha pretežno zakraselega, skoraj izključno gozdnatega območja brez naselij ali druge oblike naselitve (Slika 1). To predstavlja tretjino ozemlja k. o. Sekuliči. Po zadnji geodetski izmeri meri k. o. Sekuliči 342 ha (GURS). V Beli knjigi o slovensko-hrvaški meji (2006: 360) najdemo podatek o 335 ha. V Krajevnem leksikonu LRS (1954: 459) pa je navedena površina 310 ha. Razlika med najvišjo in najnižjo površino dosega približno tretjino kartografsko ugotovljene. Če ob tem upoštevamo podatek iz Krajevnega leksikona LRS (1954: 45), da se je ob vključitvi dela nekdanje žumberške k. o. Sekuliči skupna površina takratnega okraja Črnomelj

povečala za okoli 2 km², je mogoče sklepati, da je šlo prvotno za priključitev večjega dela območja naselja Drage v velikosti okrog 200 ha. To lahko podkrepimo s podatki o celotni velikosti tedanjega okraja Črnomelj. Ta okraj se je po priključitvi k. o. Marindol s tedanjo površino 964 ha povečal za 10 km² na skupno 597 km² (ibid.). Na predhodnih 587 km² pa se je povečal s prejšnjih 585 km² ravno po priključitvi naselja Drage. Torej še cela desetletja po koncu 2. svetovne vojne nista bila znana natančen potek meje in obseg posameznih ozemelj.

Slika 21: Potek katastrske meje južno od naselja Drage (vir: GURS)

Nerazčiščenih zgodb o poteku meje na širšem območju Žumberka, Gorjancev in Bele krajine je na pretek. Mejnih žepov, dejanskih in funkcionalnih ozemeljskih enklav ter močno izvijuganih in razčlenjenih odsekov današnje slovensko-hrvaške meje v Beli krajini ne manjka. Najbolj razvpit primer je meja na območju naselja Brezovica, ki razrezuje fiziognomsko in organsko en kraj na rimskokatoliški in grkokatoliški del. Ta meja se je kot reliktna obdržala še iz časa definiranja Vojne krajine v sklopu historične dežele Kranjske. Zaradi nerešenega žumberškega vprašanja (prim. Zajc, 2006: 321–323) pa je obstala do danes, leta 1991 pa celo prerasla v mednarodno mejo, ki močno ovira novepečeno obmejno prebivalstvo. Na podlagi franciscejskega katastra iz 19. stoletja lahko glede na današnji potek meje sklepamo, da je bila meja

sicer občasno »glajena«, vendar je izjemno težko priti do relevantnih dokazov o tem, saj se je, kot kaže že primer Drag, velikokrat stvari reševalo »z dogovorom na licu mesta«. Delitev na vojnokrajinski in na civilni del nekdanje Kranjske izhaja iz časa oblikovanja Vojne krajine. Teritorialna oz. parcelna razdelitev je temeljila na takratni posesti pretežno uskoškega prebivalstva oziroma na obsegu območja, ki so ga krajišnikom dodelile v posest oblasti.

Spremembe potekov meja so bile značilne tako za civilno kot za vojno upravo ter tudi za cerkveno razdelitev. Pri slednji so delitve še bolj zapletene, saj se glede na dva obreda katoliške cerkve pojavljajo naselja, ki nimajo homogene verske strukture in so v dveh župnijah hkrati. Značilnost prostorske organizacije katoliške cerkve tega območja je ravno slojevitost, pri kateri meje med rimskokatoliškimi župnijami ne posegajo v meje grkokatoliških župnij, pač pa vsaka od delitev pomeni ločen horizont. Tako ni prihajalo do večjih sporov ali odprtih mejnih vprašanj. Posledica take fleksibilnosti je tudi cerkvena razdelitev grkokatoliških župnij, ki je v nasprotju z rimskokatoliško razdelitvijo ohranila značaj prekomejnosti (Slika 20). V Sloveniji sta namreč dve grkokatoliški (uniatski) župniji: župnija Bogorodice Drage in župnija sv. Cirila in Metoda Metlika. Grkokatoliška župnija Drage vključuje osem naselij, med drugim tudi Popoviče, ki danes spadajo k Hrvaški.

Drugače je bilo na ravni civilno-vojaškega razmerja, ki je kasneje prešlo na raven medentitetnega (deželnega, banovinskega, republiškega in državnega) razmejevanja. Problemi so bili številni. Popolnoma nerazjasnjen je problem sprememb meje pri Krašnjem vrhu in Keserih (Slika 2), ki se je očitno vlekel še tja v 50. leta 20. stoletja, nato pa nenadejano poniknil. Namreč po banovinski razdelitvi in oktroirani ustavi iz leta 1931 v Kraljevini Jugoslaviji je Dravski banovini pripadla občina Radatovići, ki je bila vključena v okraj Metlika v sklopu Savske banovine leta 1929 (Boban, 1995: 33). Takrat je bilo območje severovzhodno od Krašnjega vrha (deli današnjih naselij Keseri, Šiljki, Cvetišče, Malinci in Kamenci; Slika 2) že v sklopu občine Radatovići. Ko je občina Radatovići po drugi svetovni vojni pripadla Ljudski republiki Hrvaški, se je tako tudi to območje znašlo pod Hrvaško. Kljub temu da so po drugi svetovni vojni na zemljevide ta predel še vedno vrisovali v sklop Slovenije, je bila de facto pripadnost Hrvaški že dejstvo (prim. karto okraja Črnomelj iz leta 1954; v: Krajevni leksikon LRS, str. 52 – priloga). Zadeva je toliko bolj kočljiva, ker gre za območje, kjer se po koncu druge svetovne vojne oblikujejo nova naselja. Naselje Malinci (z zaselki Dvor, Šiljki in Cvetiši) se statistično razdeli v tri nova naselja: Malinci (z zaselkom Dvor), Šiljki in Cvetišče.

Na tem mestu se ne moremo dotakniti vseh mejnih problemov, saj bi taka analiza preseгла okvir zastavljenega tematskega sklopa. Kakorkoli pa obrnemo, so danes Drage edino naselje iz historičnega območja Žumberka, ki sodi k Sloveniji. Če bi ostalo vprašanje vojnokrajinske in civilne razmejitve v okviru tedanje Kranjske še pred razpadom Avstro-Ogrske, danes gotovo ne bi imeli opravka s tako unikatno neobičajnim in do prebivalcev neprijaznim potekom državne meje, ki ji je težko najti primerjavo.

REGIONALNI RAZVOJ, PREKOMEJNO SODELOVANJE IN POGLED NAPREJ

Današnja demografska podoba je, vzeto statistično, naravnost klavrna. Kaže se izrazito pomanjkanje strategije dolgoročnega regionalnega razvoja tega območja. Vzroke med drugim lahko iščemo tudi v neprimerni administrativni razdelitvi, ki je še posebno po drugi svetovni vojni to območje razcepila v številne »mrtve« rokave večjih občin, ki se za svoje žumberško zaledje niso dosti zanimale. Neurejena prometna infrastruktura, nikakršna mreža lokalnih majhnih industrijskih obratov, ki so bili v jugoslovanskem obdobju značilni zlasti za slovensko podeželje, slabe možnosti za zaposlovanje zunaj kmetijskih in primarnih gospodarskih dejavnosti so ob intenzivni industrializaciji mest v širši okolici izvabili prebivalstvo stran od svojih vekovnih ognjišč ter ga prisilile k naseljevanju drugod.

Praznjenje se do danes ni ustavilo, temveč se nadaljuje. Nova značilnost v vse večji meri postajajo vikendaši, ki s svojo mnogokrat čudno logiko, temelječo na finančni zmogljivosti, vnašajo neobičajne arhitekturne elemente in še prispevajo k razkroju tradicionalne žumberške kulturne pokrajine, ki bo kmalu le še snov učbenikov. Temu lahko prištejemo ekološke probleme, težave z oskrbo s tako elementarnimi dobrinami, kot je čista pitna voda.

Prekomejno sodelovanje je zlasti na obrobem zahodnem in vzhodnem delu Žumberka na zavidljivi ravni zlasti v lokalnem smislu (npr. Repolusk, 2005). Zanimive so vzporednice z drugimi perifernimi območju vzdolž reke Kolpe, npr. z Gornjim Obkolpjem, kjer so spremembe intenzivnosti posameznih vrst stikov po vzpostavitvi meje očitne (Knežević Hočevar, 1999: 145), medtem ko državi nekoliko slabše sodelujeta. Kot vedno, je tudi tukaj lokalno prebivalstvo most med državama, ne pa neka plutokratska oligarhija. To bi bilo treba v prihodnje še bolj izkoristiti, saj bi po načrtih že leta 2007 morala nastopiti nečloveško stroga implementacija »schengenskega« mejnega režima, ki sicer prepustni, z gozdom in kisikom bogati meji ne bo dal veliko dihati. Schengenski režim se je zaradi političnih in/ali tehničnih razlogov odmaknil nekoliko dlje v prihodnost, zato lahko le ugibamo, kdaj bo dejansko implementiran.

Poznavanje te problematike je še posebej pomembno za reševanje uvodoma predstavljenih problemskih izhodišč, ki imajo med drugim za posledico depopulacijo zlasti v hrvaškem delu proučevanega območja.

GLAVNE UGOTOVITVE

Na podlagi povedanega lahko ugotovitve shematično povzamemo takole.

Prostorska opredelitev:

- Žumberk kot politično-geografska teritorialna enota ni v celoti na ozemlju današnje Hrvaške;
- Žumberk je bil po starem deželnem pravu vojnokrajinski del Kranjske.

Spremembe etnične in verske strukture v zadnjih 150 letih:

- temeljna določnica Žumberka v prebivalstvenem smislu je religiozna, grkokatoliška opredelitev, ki jo po popisnih podatkih lahko zasledujemo od sredine 19. stoletja;
- kljub intenzivnim procesom depopulacije je prostorsko prevladujoč del prebivalstva še vedno grkokatoliške veroizpovedi;
- v zadnjih 100 letih je opaziti močno krepitev deleža rimskokatoliškega prebivalstva, ki bo v perspektivi verjetno povsem izpodrinilo grkokatoliško;
- etnična struktura je od prvih tovrstnih popisov prebivalstva relativno stabilna.
- velika večina prebivalstva se opredeljuje kot Hrvati;
- poleg »tradicionalne« prisotnosti prebivalcev, opredeljenih kot Slovenci, najdemo tudi druge etnične opredelitve, kot so denimo Srbi in nekdanji Jugoslovani;
- opredeljevanje za Srbe je bilo večinsko v kratkem obdobju kmalu po koncu druge svetovne vojne, nato pa je skoraj povsem izginilo;
- popisne etnične samoopredelitve ne izražajo dejanskega stanja Žumberka, saj je regionalno-etnično opredeljevanje kot Žumberčani prek popisov praktično neizsledljivo.

Prebivalstvena dinamika v zadnjih dveh desetletjih:

- za Žumberk so značilni intenzivni procesi depopulacije, ki trajajo že stoletje in pol in se nadaljujejo v najnovejšem obdobju;
- rodnost sama danes ni toliko nizka kot sicer v Sloveniji ali na Hrvaškem, čeprav se je znižala praktično pod samoobnovitveno raven;
- skrb zbujajo zlasti nizek delež za reprodukcijo sposobnega prebivalstva, kar napoveduje tovrstne slabe možnosti za prihodnost;
- migracijske procese zaznamujejo predvsem intenzivna emigracija, razmeroma živahno notranje preseljevanje in sporadična imigracija;
- regionalno-razvojno nazadovanje je še poudarjeno in v negativni povratni zanki z demografskimi trendi.

LITERATURA IN VIRI

- Bela knjiga o meji med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško*. Ljubljana: Delo - Tiskarna, 2006.
- Boban, Ljubo (1995). *Hrvatske granice 1918-1993*. Zagreb: Školska knjiga.
- Crkvenčić, Ivan (2002). Žumberačka Gora - transformation from a refuge to an exodus zone. *Migracijske i etničke teme*, 18, 4, str. 289–306.
- Enciklopedija Jugoslavije*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslava Krleža, 1989.
- Hranilović, Nada (1990a). Osnovna obilježja i analiza nekih strukturalnih promjena hrvatske žumberačke naseobine u Clevelandu. *Migracijske teme*, 6, 2, str. 195–221.
- Hranilović, Nada (1990b). Žumberčani - subetnička grupa u Hrvata. *Migracijske teme*, 6, 4, str. 593–612.
- Ivanušić, Stjepan (2005). Ustni vir, župnik v Mrzlem Polju. Intervju, junij 2005.
- Josipovič, Damir (1998). Zgornje Obkolpje: politično-geografski oris obmejneg območja v Sloveniji in na Hrvaškem. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete.
- Josipovič, Damir (2001). Čezmejno sodelovanje in vpliv nove slovensko-hrvaške državne meje na območju zgornjega Obkolpja. *Annales - Series historia et sociologia*, 11, št. 2, str. 301–308.
- Josipovič, Damir (2003). Geographical factors of fertility = Geografski dejavniki rodnosti prebivalstva. *Acta geographica Slovenica*, 43, št. 1, str. 111–125.
- Josipovič, Damir (2004). *Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Josipovič, Damir (2005). Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. *Slovenija po letu 2004* (ur. Milan Bufon). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, str. 347–369.
- Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Klemenčić, Mladen (1990). Povijesno-geografska osnovica regionalnog poimanja Žumberka. *Sociologija sela*, 28, št. 109/110, str. 277–293.
- Knežević Hočevar, Duška (1999). *Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe: domačinska zamišljanja nacije in lokalitete*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Krajevni leksikon Ljudske republike Slovenije: osnovni podatki o prebivalstvu, šolstvu, zdravstvu, poštah, železniških postajah, s seznamom katastrskih občin, planinskih postojank in abecednim imenikom zaselkov in naselij*. Ljubljana: Uradni list LRS, 1954.
- Migracijska statistika 1991–2003. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880–1991 po naseljima. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1998.

- Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857–2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2004.
- Podatki Centralnega registra prebivalstva. Ljubljana.
- Podatki Geodetske uprave Republike Slovenije. Ljubljana.
- Podatki o vernikih: Grkokatolička biskupija Križevci, Biskupski ordinarijat, Križevci, 2005.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji, 1991 – končni podatki. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1992.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji, 2002. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko, 2003.
- Popis stanovništva, domačinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, 1991.
- Popis stanovništva, kućanstva i stanova 31. ožujka 2001. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2001.
- Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900 u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji: demografske prilike po prebivalištima. Zagreb: Kraljevski zemaljski statistički ured, 1914.
- Priročni krajevni leksikon Slovenije. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1996.
- Repolusk, Peter (2005). Nekateri socialnogeografske značilnosti slovensko-hrvaških čezmejnih stikov. *Slovenija po letu 2004* (ur. Milan Bufon). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, str. 333–345.
- Šuklje, Marko (1937). Izseljevanje in doseljevanje v Žumberku. *Geografski vestnik* XII–XIII, str. 170–183.
- Šumi, Irena (2000). *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Zajc, Marko (2006). *Kje se slovensko neha in hrvaško začne: slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

SUMMARY

ŽUMBERK/ŽUMBERAK: BOUNDARY, ETHNICITY, RELIGION, FERTILITY AND
MIGRATION OF POPULATION – DEMOGRAPHICAL ANALYSIS

Damir Josipovič

Slovene-Croatian bilateral project, which was conducted in years 2004 and 2005, enabled collection of various rare, less accessible archive (statistical, demographical), as well as fieldwork data (interviews). Besides previously collected data, those data provided the platform of the research and for this contribution. The latter focuses on selected aspects of demo-geographical development of population, including fertility and migration, and development of boundary. Žumberk as a peripheral and border as well as a trans-border region lies in a wider area called Kolpa region between Slovenia and Croatia. According to analysed material, results and synthesis respectively, it is possible to sum the findings into three groups up. (a) Spatial determination: Žumberk as political-geographic territorial unit is not completely within the Croatian state. According to the old land law of Carniola, Žumberk was a part of the Military Border of Carniola. (b) Changes in religious and ethnic structure in last 150 years: the basic demographical determinant of Žumberk is Greek-Catholic religious belief, which could be statistically traced as far as in mid 19th century. Despite of the intensive depopulation, the Greek-catholic population still represents spatially overwhelming part of Žumberk. In the last century, there has been major strengthening of proportion of Roman-Catholics, which is obviously keen to completely supplant Greek-Catholic faith. Ethnic structure seems to be relatively stable all the way from the first censuses. A strong majority of population declare themselves as Croats. As well as "traditionally" present Slovenes, there are also other groups as Serbs and Yugoslavs decades ago. Locals declared as Serbs formed in some parts of Žumberk even a majority in a couple of post-war censuses. Nowadays it is almost extinct. Since the local regional affiliation (Žumberchans) is merely measurable, the self-determination of population at censuses does not mirror the actual situation in Žumberk. (c) Population dynamics in last two decades: Žumberk is almost famous for its exodus-type emigration, which last already one of the half of century till the present. The fertility itself is not that low as in Slovenia and Croatia, despite of lowering under the simple reproduction level. A low proportion of women in fertile period give rise for concern today and in the future. Migration processes are marked especially by intensive emigration, relatively vivid internal moves, and sporadic immigration. Regional and developmental decline is stressed and in a negative recurrent snare.